

تحلیلی بر عملیات محمد رسول الله (ص)

حسن جعفرزاده*

<p>آزادسازی مناطق استراتژیک یا انهدام کامل قوای دشمن لازمه پیروزی در جنگ است. توقف پیشروی ارتش عراق، گرچه مانع از دستیابی آنها به اهداف خود شد، به معنای شکست نظامی ارتش عراق نبود؛ به ویژه اینکه عراق بخش مهمی از مناطق و شهرهای مرزی ایران را در اشغال خود داشت و از این طریق، ایران را برای دادن امتیاز تحت فشار قرار می داد. بنابراین آزادسازی مناطق اشغالی پس از تثبیت و زمین گیر شدن ارتش عراق ضروری بود. این امر در منطقه شمال غرب وضعیت خاصی داشت؛ زیرا نیروهای خودی علاوه بر روبرویی با ارتش عراق لازم بود در گام نخست با نیروهای ضدانقلاب به عنوان بازوی عملیاتی ارتش عراق در منطقه مقابله می کردند. با توجه به این امر، پاکسازی مناطق فعالیت گروه های ضدانقلاب مقدمه ای برای آزادسازی مناطق اشغالی و مقابله با ارتش عراق محسوب می شد. ضرورت های سیاسی - راهبردی پس از مرحله پاکسازی، به منظور تهاجم نظامی به دشمن در چارچوب استراتژی آزادسازی سرزمین های اشغالی و تأمین مرزهای بین المللی و همچنین ورود به خاک دشمن و تحمیل ضرباتی بر آن، به طرح ریزی سلسله عملیات هایی انجامید. از جمله این عملیات ها، عملیات محمد رسول الله (ص) بود که در زمستان ۱۳۶۰ در منطقه شمال غرب و در محور پاوه - نوسود اجرا شد. نظر به اینکه این عملیات اولین عملیات نیمه گسترده در این محور بود و با توجه به اهداف فرامرزی آن که مستلزم عبور نیروها از مرز و ورود به خاک عراق در دوره آزادسازی مناطق اشغالی بود، اهمیت راهبردی خاصی داشت. بنابراین، در این تحقیق به تحلیل این عملیات پرداخته خواهد شد.</p> <p>واژگان کلیدی: پاکسازی ضدانقلاب، منطقه عمومی مریوان - پاوه، عملیات محمد رسول الله (ص)، حاج احمد متوسلیان، محمدابراهیم همت.</p>	<p>چکیده</p>		

زمینه های شکل گیری عملیات محمد رسول الله (ص) عراق در هجوم سراسری خود، به دلیل کوهستانی بودن محور پاوه - نوسود در شمال غرب استان کرمانشاه از جمله محورهای عملیاتی منطقه شمال غرب در دوران جنگ تحمیلی محسوب می شد. حد مرزی این محور، از گله تا شمال نوسود را در بر می گرفت. ارتش

عراق در هجوم سراسری خود، به دلیل کوهستانی بودن این منطقه و مسائل تاکتیکی در این جبهه پیشروی نکرد، بلکه با تجهیز و سازماندهی نیروهای ضدانقلاب در این منطقه، زمینه فعالیت این نیروها را تقویت کرد و کوشید از این طریق تعدادی از یگان های نظامی

* دانشجوی دکتری رشته جغرافیا

ایران را در این منطقه درگیر نگه دارد. هدف عراق از این اقدام، تأمین جناح شمالی سپاه دوم خود برای پیشروی به سوی تنگه پاتاق بود. بدین منظور سپاه یکم عراق در تاریخ ۱۳۵۹/۶/۳۰ ارتفاعات مهم و برخی از مناطق حاشیه ازگله تا نوسود را اشغال کرد. در نتیجه این اقدام، فعالیت نیروهای ضدانقلاب در این مناطق گسترش یافت.^۱

با شروع جنگ تحمیلی، نیروهای سپاه پاسداران مریوان و پاوه به همراه یگان‌هایی از ارتش جمهوری اسلامی طی چند عملیات موفق شدند قسمت اعظم منطقه تحت نفوذ ضدانقلابیون را پاک‌سازی کنند.^۲ مهم‌ترین عملیات‌های نیروهای خودی برای پاک‌سازی عناصر ضدانقلاب در محور پاوه - نوسود قبل از شروع عملیات محمد رسول الله (ص) به شرح زیر بوده است:

پس از عقب‌راندن ضدانقلاب به داخل خاک عراق و امکان دسترسی ایران به مرزهای دو کشور در نتیجه عملیات‌های فوق، نیروهای عراقی در زمستان ۱۳۵۹ با هجوم سراسری خود حاشیه مرزی از نوسود تا مریوان را به اشغال خود درآوردند و مانع از الحاق نیروهای دو

محور مریوان و پاوه در ارتفاع "کاوّه زهرا" شدند. به همین دلیل، نیروهای خودی در تاریخ ۱۳۶۰/۴/۱۱ در عملیاتی با نام "روح‌الله خمینی کبیر" منطقه نوسود را آزاد کردند. با تسلط رزمندگان خودی بر نوار مرزی و برخی مواضع دشمن، زمینه اجرای عملیات به‌منظور انهدام قوای دشمن، تأمین مرز در دو منطقه نوسود و هانی‌گرمله در دستور کار فرماندهان نظامی قرار گرفت. حتی‌المقدور برای این‌گونه عملیات‌ها هدف‌هایی شناسایی و انتخاب می‌شدند که زمینه مناسبی را پس از تصرف برای اجرای عملیات روانی و تبلیغاتی در سطحی نسبتاً گسترده داشته باشند و دشمن را ناگزیر به انتقال و گسترش نیرو و گشایش جبهه جدید کنند.^۴ با توجه به اینکه در آن برهه زمانی، عملیات طریق‌القدس^۵ به آزادسازی شهر بستان انجامیده بود، گشایش جبهه‌ای جدید برای کاهش فشار بر جبهه جنوب و پراکنده کردن نیروهای دشمن ضروری بود. بنابراین به‌منظور حفظ و تثبیت پیروزی بستان، به‌همت فرمانده سپاه منطقه ۷ کشوری (سردار شهید محمد بروجردی)، دو رشته عملیات در

نام عملیات	تاریخ	نوع عملیات	محل نبرد	سازمان عمل‌کننده	فرماندهی عملیات
پل دوآب	۵۹/۱۰/۲۴	پاک‌سازی	پل دوآب	سپاه	سپاه
نروی	۵۹/۱۰/۲۴	پاک‌سازی	نروی	سپاه	سپاه
پاسگاه شیخان	۵۹/۱۰/۲۴	پاک‌سازی	پاسگاه شیخان	سپاه	سپاه
شمسی	۵۹/۱۱/۳	پاک‌سازی	ارتفاع شمسی	سپاه	سپاه
دکل نودشه	۶۰/۱/۴	پاک‌سازی	ارتفاع عاقلی و دکل نودشه	مشترک	سپاه
نودشه	۶۰/۲/۷	پاک‌سازی	نودشه	سپاه	سپاه
کاوّه زهرا	۶۰/۳/۸	پاک‌سازی	نوسود	مشترک	سپاه

عملیات‌های نیروهای خودی به‌منظور پاک‌سازی نیروهای ضدانقلاب در محور پاوه - نوسود^۳

شهید محمد بروجردی فرمانده سپاه منطقه ۷ در پشت فرمان جیب فرماندهی

منطقه عملیات

عملیات محمد رسول الله (ص) براساس طرح عملیاتی کربلای ۱۰ در منطقه عمومی مریوان - پاوه به مرحله اجرا درآمد. این منطقه گسترده که جنوب غربی استان کردستان و شمال غربی استان کرمانشاه را دربر می گیرد، از شمال به دشت شیلر واقع در شمال شرقی ارتفاعات قوچ سلطان، از شرق به جبهه مریوان و حدفاصل ارتفاعات دالانی و کمانجیر تا پنج‌قله، و از جنوب به منطقه مرزی نوسود و حدفاصل پنج‌قله تا جنوب ارتفاعات مرزی شمشلی محدود می‌شود.^۶ منطقه این عملیات میان سه شهر مریوان، نوسود و پاوه محصور و در ارتفاعات مرزی معروف به "تخت اورامانات" واقع است. شهرهای بیاره، طویله، پنجوین و حلبچه عراق نیز مقابل این منطقه قرار دارند.^۷

حاج ابراهیم همت در بخشی از گزارش خود درباره عملیات محمد رسول الله (ص) نوشته است: «... موقعیت منطقه عملیاتی محمد رسول الله (ص)، از نظر طول نزدیک

جبهه‌های غرب طراحی و اجرا شد. عملیات اول با نام "مطلع الفجر" بود که در ۲۰ آذر ۱۳۶۰ در جبهه سرپل ذهاب - گیلان غرب به اجرا درآمد. پس از آن، عملیات "محمد رسول الله (ص)" در جبهه اورامانات در دستور کار فرماندهان نظامی قرار گرفت. دو عملیات مطلع الفجر و محمد رسول الله (ص) از آن جهت اهمیت داشت که در واقع نقش تک پشتیبانی را برای تثبیت عملیات طریق‌القدس و آزادسازی بستان، سردرگم کردن فرماندهان دشمن و در نهایت به هم ریختن آرایش جنگی دشمن در جبهه طریق‌القدس ایفا می‌کرد.^۶

عملیات محمد رسول الله (ص) پس از عملیات "روح‌الله خمینی کبیر" در محور نوسود، دومین عملیات آفندی ایران در این جبهه محسوب می‌شد و در راستای استراتژی سلسله عملیات‌های کربلا و قبل از عملیات فتح‌المبین و بیت‌المقدس اجرا می‌شد.^۷ از سوی دیگر، این عملیات اولین عملیات فرامرزی ایران در محور پاوه - نوسود به حساب می‌آید.

به ۳۰ کیلومتر بود که در قسمت‌های مختلف جبهه مزبور، عمق آن تفاوت داشت.^{۱۰} مهم‌ترین مناطق و ارتفاعات موجود در این منطقه گسترده عبارت‌اند از:

۱. دشت شیلر: این دشت با فرورفتگی خاص آن در خاک ایران در مرز مشترک دو کشور ایران و عراق، حدفاصل دو شهر بانه - در شمال - و مریوان - در جنوب - قرار دارد. این دشت از راه‌های اصلی رفت‌وآمد ضدانقلاب به ایران بود.
۲. ارتفاعات قوچ سلطان: این بلندی‌های استراتژیک، در شمال غربی شهرستان مریوان، مشرف بر خاک عراق و در جنوب شهر پنجوین واقع شده است.
۳. ارتفاعات سوق الجیشی: این بلندی‌ها، بر نوار مرزی ایران و عراق، در امتداد غرب "راه خون"، از پایین قله "تته" تا جنوب غربی ارتفاع "هانی‌گرمله" واقع شده است.
۴. ارتفاعات شینگادور: این ارتفاعات در غربی‌ترین نقطه مرزی جنوب مریوان قرار دارد.
۵. منطقه اورامانات: منطقه‌ای است کوهستانی و صعب‌العبور، واقع در حدفاصل جنوب غربی مریوان تا شمال پاوه.
۶. قله دالانی و منطقه مرزی ملخورد: این منطقه کوهستانی و مرتفع، در امتداد غربی جاده مریوان - نوسود و در جنوب کوه "سورن" و شرق منطقه

"هانی‌قل" قرار دارد.

۷. محور پنج‌قله: این محور کوهستانی، در حدفاصل جنوب غربی ارتفاعات مرزی "کمانجیر" و شرق ارتفاعات مرزی شینگادور واقع شده است.

۸. شهر مرزی طویل: طویل، نزدیک‌ترین شهر مرزی استان سلیمانیه عراق به خاک ایران، در منطقه شمال غربی نوسود و جنوب شرقی ارتفاعات پنج‌قله قرار دارد.

۹. شهر مرزی بیاره: این شهر کوچک کردنشین عراقی، در امتداد نوار مرزی عراق با ایران، بر سر جاده مواصاتی خرمال - طویل قرار دارد.

۱۰. راه خون: این گذرگاه کوهستانی صعب‌العبور مرزی، در حدفاصل قله "تته" در غرب دزلی تا جنوب شرقی ارتفاعات شنام واقع شده است.

۱۱. نوسود: یک شهر مرزی ایرانی است که در شمال غربی شهرستان پاوه قرار دارد.

۱۲. ارتفاعات شمشی (معروف به شمشیر): بلندترین عارضه طبیعی (به ارتفاع ۲۲۰۰ متر) در غرب منطقه مرزی نوسود است.

۱۳. دره تاور (معروف به دره تاریک): گذرگاه مرزی و تنگه‌ای کوهستانی در داخل خاک عراق است و در حدفاصل غرب منطقه نوسود تا شرق شهر عراقی حلبچه قرار دارد.^{۱۱}

جاده‌های اصلی این منطقه، جاده آسفالتی پاوه - نوسود و جاده مرزی مریوان - نوسود بود که نقش مهمی در اتصال عقبه نیروهای خودی به خطوط عملیاتی داشتند. در طرف مقابل در عراق نیز جاده آسفالتی حلبچه به نوسود این نقش را ایفا می‌کرد.^{۱۲}

موقعیت منطقه عملیاتی محمد رسول الله (ص)

دو عملیات مطلع الفجر و محمد رسول الله (ص)، نقش تک پشتیبانی را برای تثبیت عملیات طریق القدس و آزادسازی بستان، سردرگم کردن فرماندهان دشمن و در نهایت به هم ریختن آرایش جنگی دشمن در جبهه طریق القدس ایفای کردند.

ناصر کاظمی فرمانده سپاه استان کردستان

جبهه جنوب در حال اجرا بود و با عنایت به لزوم و پشتیبانی و تسهیل عملیات نیروهای خودی در منطقه جنوب، نیاز به اجرای عملیات در منطقه شمال غرب بیشتر احساس می شد؛ بنابراین اجرای عملیات محمد رسول الله (ص) دشمن را وادار به انتقال و گسترش نیرو و گشایش جبهه جدید می کرد.^{۱۴} حاج احمد متوسلیان از فرماندهان این عملیات، اهداف عملیات مزبور را چنین تشریح کرده است: «در این عملیات قصد ما این بود که در منطقه غرب، جبهه‌ای علیه ارتش عراق باز شود تا بدین وسیله ارتباط نیروهای عراقی و خطوط دشمن را از جنوب به طرف شمال، تجزیه و قطع کنیم.»^{۱۵} از این رو، می توان در سطح کلان و راهبردی جنگ، این عملیات را در جهت تثبیت دستاوردهای عملیات طریق القدس در جبهه جنوب ارزیابی کرد؛ زیرا اجرای آن می توانست جبهه جدیدی را در مقابل نیروهای دشمن گشوده، با مشغول کردن

از لحاظ طرز قرارگیری ارتفاعات، شبکه آبها و شکل هندسی مرز و دیگر ویژگی‌های انسانی موجب شده است که این منطقه همه نوع امکانات پدافندی و آفندی را داشته باشد. نگاهی به شکل هندسی مرز در این منطقه نشان می دهد که در سرتاسر مرز ایران با کشورهای همسایه، هیچ منطقه‌ای چنین امکاناتی را برای یک واحد عملیاتی فراهم نکرده است؛ زیرا شیب زمین از شرق به غرب به تدریج کاهش یافته و در نتیجه از مرز به داخل ایران مواضع پدافندی مطلوبی فراهم شده است. از طرفی، وجود عوامل متنوع جغرافیایی موجب شده است که این منطقه همه نوع امکانات را برای عملیات نفوذی و آفندی فراهم کند.^{۱۳}

اهداف عملیات

این عملیات اهداف متعددی را در سطوح و ابعاد مختلف دنبال می کرد. با توجه به اینکه در آن برهه زمانی عملیات گسترده طریق القدس در

مناطق اشغالی اجرا می‌شد، اهداف تعریف شده‌اش اهدافی فرامرزی بود که لازمه آن عبور نیروها از مرز و ورود به خاک عراق بود. از این رو، اجرای این عملیات می‌توانست اراده و توان ایران را در اجرای عملیات‌های فرامرزی و ضربه‌زدن به عراق در درون خاک این کشور به اثبات رساند و زمینه بهره‌برداری تبلیغاتی و روانی از آن را فراهم آورد.^{۱۸}

استعداد و گسترش نیروهای خودی و دشمن

بر اساس اطلاعات به دست آمده، استعداد و گسترش نیروهای خودی و دشمن در منطقه عملیاتی محمد رسول الله (ص) بدین شرح می‌باشد:

استعداد و گسترش نیروهای خودی:

الف) یگان‌های خودی در جبهه مریوان

گردان پیاده یکم سپاه مریوان مأمور به عمل در محور پنج‌قله - بیاره، به فرماندهی حسین قجه‌ای؛ گردان پیاده دوم سپاه مریوان مأمور به عمل در محور پنج‌قله - طویله، به فرماندهی محمد عبدی؛ گردان ۱۱۲ تقویت‌شده تیپ ۳ مریوان لشکر ۲۸ ارتش، فرمانده گردان سرگرد صفایی.

گفتنی است که سه گردان مذکور، در جریان عملیات به صورت ادغامی وارد عمل می‌شدند.

ب) یگان‌های خودی در جبهه نوسود (غرب پاوه) گردان پیاده یکم سپاه پاوه مأمور به عمل در محور شمشلی - طویله، به فرماندهی اسماعیل قهرمانی؛ گردان ۱۳۹ پیاده از تیپ ۸۴ خرم‌آباد ارتش، فرمانده گردان سرگرد شاه‌مراد نقدی؛

یک گروهان (منها) از ناحیه ژاندارمری استان کرمانشاه به استعداد ۶۰ رزمنده.

بخشی از نیروهای عراقی در آن، آرایش نظامی دشمن را در مناطق عملیاتی به هم زند.

باین حال، در سطح منطقه عملیاتی نیز با توجه به اهداف فرامرزی طرح شده، اهداف عملیات اهدافی استراتژیک تلقی می‌شد که در صورت دستیابی به آنها، زمینه بهره‌برداری از دستاوردهای آن در دو بعد سیاسی و نظامی فراهم می‌آمد.

اهداف این عملیات در سطح منطقه عملیاتی عبارت

بود از: انسداد دالان‌های ورودی عناصر ضدانقلاب؛ پاک‌سازی و تأمین امنیت شهرهای مرزی در منطقه اورامانات؛ تصرف چندین ارتفاع و روستای منطقه؛ و تصرف شهر طویله عراق.^{۱۶} این اهداف در محورهای عملیاتی بدین صورت بودند: - در محور مریوان تسلط بر ارتفاعات سنگادور، ترانی، دره تاریک، جانباز و

روستاهای هانی گرمه و بیاره عراق؛

- در محور پاوه آزادسازی ارتفاعات کل هرات، سرنی، کاوچرال، قبرستان نوسود و تسلط بر شهر طویله عراق؛

- پاک‌سازی شهر نوسود و روستاهای شیخان - شوشمی بالا و پائین.^{۱۷}

به لحاظ سیاسی نیز اجرای این عملیات اهمیت خاصی داشت. با اینکه این عملیات، عملیات گسترده‌ای نبود و در مقطع آزادسازی

عملیات محمد رسول الله (ص)
دومین عملیات آفندی ایران
در منطقه عمومی مریوان
- پاوه و اولین عملیات
فرامرزی ایران در محور پاوه
- نوسود به حساب می‌آید.

از راست نفرات دوم و سوم، محمدابراهیم همت فرمانده سپاه پاوه و احمد متوسلیان فرمانده سپاه مریوان

است که گردان ۱۳۹ در کنترل عملیاتی لشکر ۲۸ کردستان ارتش قرار داشت و در جبهه نوسود نیز واحدهای ارتشی و سپاهی به صورت ادغامی وارد عمل می‌شدند. از سوی دیگر، یگان‌های پشتیبانی آتش و توپخانه نیز نیروهای فوق را یاری می‌کردند.^{۱۹}

استعداد و چگونگی گسترش نیروهای دشمن در منطقه عملیاتی ذکر شده بدین صورت می‌باشد:

الف) یگان‌های دشمن در مقابل جبهه مریوان گردان ۹ پیاده از تیپ ۳؛ یک گردان تانک در بیاره؛ گردان ۳ از تیپ ۱۱۶ پیاده کوهستان در درگه شیخان؛ گردان‌های پیاده ۱ و ۳ از تیپ ۹۸ احتیاط؛ گردان‌های ۱ و ۲ و ۳ تیپ ۹۶؛ گروهان کماندویی غزه از لشکر ۱۱ شنام؛ گروهان کماندویی الحرّیه از لشکر ۲ پیاده.

ب) یگان‌های دشمن در جبهه نوسود (غرب پاوه) گردان ۳ از تیپ ۴۷ لشکر ۱۱ پیاده مستقر در شوشمی؛ گردان ۱ از تیپ ۲۹ لشکر ۴ سلیمانیه مستقر در طویله؛ گردان‌های ۱ و ۲ از تیپ ۱۱۶ پیاده کوهستان مستقر در طویله و شوشمی؛ گردان ۲۱ تانک مستقر در شوشمی؛ گردان‌های ۲ و ۴ از تیپ ۹۸ مستقر در محدوده بین طویله و بیاره؛ گروهان کماندویی خالد از لشکر ۷ پیاده و گروهان کماندویی الصمود مستقر در طویله، کل هرات و سونی هرات؛ گروهان کماندویی المهدی از لشکر ۴ و گروهان کماندویی الحزم از لشکر ۸ در محدوده بین طویله و بیاره. یگان‌های پشتیبانی آتش و توپخانه دشمن نیز در این منطقه حضور داشتند.^{۲۰} از سوی دیگر، ۵ گروه از حزب دموکرات کردستان

که در راستای اهداف ارتش عراق فعالیت می‌کردند، در منطقه عملیاتی ذکرشده مستقر بودند.^{۲۱} سرهنگ سیاوش جوادیان جانشین فرماندهی

قرارگاه عملیات غرب نزاجا.

لشکر ۲۸ کردستان نزاجا.

ناصر کاظمی، فرمانده سپاه استان کردستان.

فرماندهی عملیاتی جبهه مریوان:

احمد متوسلیان فرمانده سپاه مریوان.

سرهنگ ستاریان فرمانده تیپ ۳ مریوان لشکر ۲۸.

ترکیب و سازمان رزم نیروهای خودی

این عملیات از جمله عملیات‌های مشترک می‌باشد که به‌همت نیروهای سپاه و بسیج پاوه و مریوان، یگان‌های ارتش و با همکاری نیروهای پیشمرگ مسلمان گرد، پشتیبانی هوانیروز و هماهنگی توپخانه اجرا

می‌شد.^{۲۲} هماهنگی‌های

لازم میان فرماندهان

سپاه و ارتش درباره

آمدگی اجرای عملیات

مشترک در مناطق غربی

بین مریوان و نوسود حدود

دو ماه قبل از شروع عملیات

صورت گرفته بود.^{۲۳}

درحالی‌که عراق در این

منطقه، تیپ ۱۱۶ پیاده و

تیپ ۲۰ پیاده کوهستانی را

مستقر کرده بود،^{۲۴} سازمان

بر پایه طرح عملیات محمد رسول الله (ص)، رزمندگان می‌بایست از دو محور مریوان و پاوه وارد عمل شده، ضمن آزادسازی بخشی از ارتفاعات منطقه در محدوده بین نوسود و مریوان و نیز انهدام دشمن، شهر طویله عراق و چند روستا را به تصرف خود درمی‌آورند.

رزم خودی برای اجرای عملیات محمد رسول الله (ص)

عبارت بودند از: چهار گردان از سپاه پاسداران پاوه

و مریوان و یک گردان از تیپ ۸۴ خرم‌آباد (ارتش).^{۲۵}

چارت فرماندهی مشترک برای هدایت نبرد به

شرح زیر تعیین شد:

فرماندهی ارشد عملیات

محمد بروجردی فرمانده سپاه منطقه ۷ کشوری.

سرهنگ علی‌اصغر جمالی جانشین فرماندهی

فرماندهی عملیاتی جبهه نوسود

محمدابراهیم همت فرمانده سپاه پاوه،

سرگرد شاه‌مراد نقدی، فرمانده گروه رزمی ۱۳۹.۲۶

درپی خاتمه‌یافتن مراحل شناسایی منطقه

عملیاتی، در ۷ دی ۱۳۶۰ جلسه هماهنگی

فرماندهان ارشد سپاهی و ارتشی محور شمالی

عملیات (جبهه مریوان) به‌منظور اجرای هرچه

سریع‌تر عملیات در محل سپاه مریوان برگزار شد.^{۲۷}

از سوی دیگر، پیش از آغاز عملیات طی جلسه‌ای

با حضور شهید همت (فرمانده سپاه پاوه) و اکراد

محلی، هماهنگی‌های لازم برای مشارکت اکراد

محلی در نبرد محمد رسول الله (ص) انجام شد.

در این عملیات برای نخستین‌بار در طول تاریخ

تشکیل جبهه مریوان، مجموعه‌ای نسبتاً بزرگ

از نیروهای بسیجی در این جبهه به کار گرفته

می‌شد؛ نیروهایی جوان و پرشور که فاقد کمترین

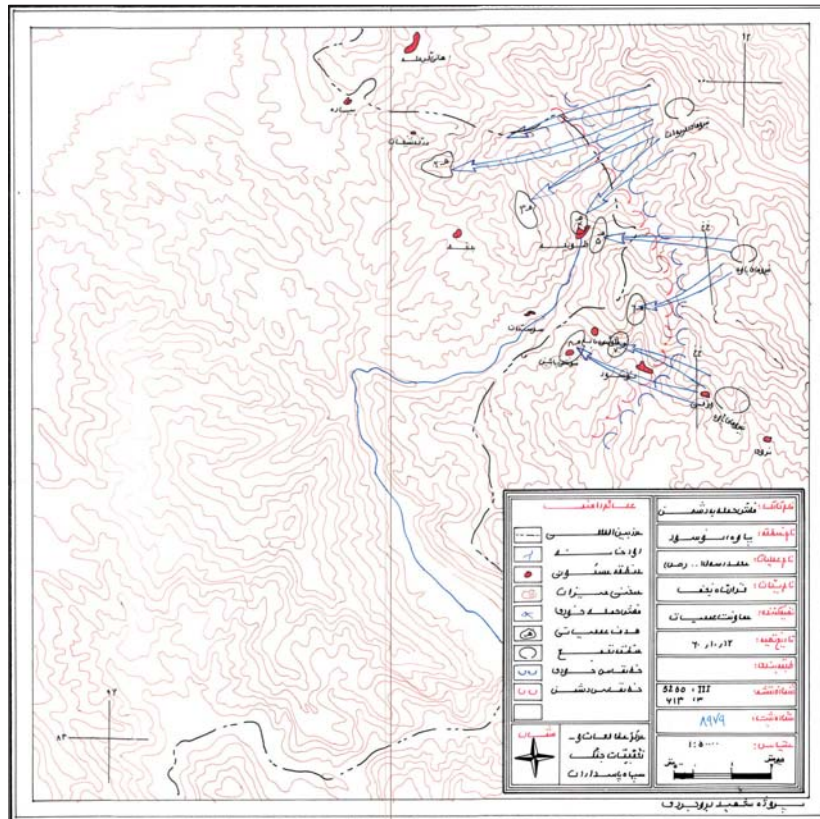
تجربه رزمی در مناطق کوهستانی بودند. از این‌رو،

از نخستین روزهای ورود بسیجیان اعزامی به این

منطقه، به صلاح‌دید حاج احمد متوسلیان یک دوره

فشرده آموزشی درباره شیوه‌های رزم در مناطق

کوهستانی برگزار شد.^{۲۸}

کالک عملیات محمد رسول الله (ص) ۱۳۶۰/۱۰/۱۲

طرح عملیات

سرپرستی این اکیپ نیز به عباس کریمی محول شد.^{۲۹} بر پایه طرح عملیات، رزمندگان می‌بایست از دو محور مریوان و پاوه وارد عمل شده، ضمن آزادسازی بخشی از ارتفاعات منطقه در محدوده بین نوسود و مریوان و نیز انهدام دشمن، شهر طویله عراق و چند روستا را به تصرف خود درآورند.^{۳۰}

محور مریوان به فرماندهی حاج احمد متوسلیان مأموریت داشت ضمن آزادسازی ارتفاعات شنگادور، توالی (پنج‌قله)، دره تاریک، جانبازان و ملقه پشقله، شهر طویله را تصرف و تأمین کند.

محور پاوه به فرماندهی حاج محمدابراهیم همت نیز مأموریت داشت شهر نوسود، ارتفاعات کله هرات،

طرح‌ریزی مقدماتی عملیات محمد رسول الله (ص) از مهرماه ۱۳۶۰ توسط محمدابراهیم همت و احمد متوسلیان آغاز شد. در آذرماه همین سال، مقرر شد که در وهله اول، یک رشته عملیات شناسایی فشرده با هدف ارزیابی منطقه اجرا شود. این در حالی بود که همه مراحل توجیهی و هدایت این مأموریت‌های اکتشافی، تحت نظارت دقیق و مستمر احمد متوسلیان و همت انجام می‌گرفت. بنا بر توافقات به‌عمل‌آمده میان این دو، قرار شد یک اکیپ اطلاعاتی ویژه، برای شناسایی سنگرها، خطوط مقدم و در صورت امکان مناطق عمقی و عقبه دشمن تشکیل شود. مسئولیت

از این رو، رزمندگان مشغول آماده کردن خود برای ورود به خطوط مقدم شدند.^{۳۳} در شامگاه این روز نیز آخرین جلسه هماهنگی فرماندهان عملیاتی سپاهی و ارتشی محور جنوبی عملیات (جبهه نوسود) در گردنه "مله هندو" برگزار شد. در این جلسه که میان سرگرد شاه‌مرادی فرمانده گروه رزمی ۱۳۹، و حاج ابراهیم همت فرمانده سپاه پاه، تشکیل شده بود، ابتدا گزارش‌هایی درباره وضعیت نیروهای خودی و دشمن داده شد و سپس مسیر حرکت، چگونگی حرکت و نحوه عمل یگان‌ها روی اهداف مورد نظر به منظور انهدام دشمن مورد بحث و بررسی قرار گرفت.^{۳۴} در این جلسه، حاج ابراهیم همت چگونگی اجرای مانور و محل استقرار یگان‌ها و عوارض منطقه را با توجه به اطلاعات گروه‌های شناسایی از وضعیت دشمن و منطقه تشریح کرد. در حالی که نیروها در انتظار فرمان بعدی بودند، در نیمه‌شب خبر رسید که عملیات به تعویق افتاده است؛ چراکه از نخستین دقایق شب قبل، نیروهای دشمن تا صبح در اطراف مواضع خود اقدام به شلیک گلوله‌های منور کرده بودند. بنا به اطلاعات رسیده از پست شنود مکالمات بی‌سیم دشمن، فرماندهی تیپ ۱۱۶ پیاده کوهستانی ارتش عراق به همه نیروهای خود آماده‌باش صددرصد داده بود؛ امری که به‌خوبی هشیاری دشمن را درباره آمادگی نیروهای ایرانی برای آغاز حمله نشان می‌داد. باین حال، در غروب روز جمعه ۱۱ دی ۱۳۶۰ بار دیگر فرمان آماده‌باش سراسری به نیروهای حاضر در منطقه عملیاتی مریوان - نوسود ابلاغ شد و رزمندگان آماده عزیمت به محورهای عملیاتی شدند.^{۳۵}

سونی، شوشمی و تعدادی از روستاهای منطقه را از وجود دشمن (عناصر ضدانقلاب و نیروهای عراقی) پاک‌سازی کرده، وارد شهر طویله شود.

گفتنی است دو محور فوق، از محورهای فرعی برای تأمین اهداف خود بهره می‌گرفتند. محورهای فرعی به تناسب نیروهای ادغامی، فرماندهی متغیر داشتند. مثلاً محور توالی شنگادور با استعداد ۳۵۰ نیرو و با فرماندهی ارتش وارد عمل می‌شد و محور دره تاریک با استعداد ۲۰۰ نیرو و نیز محور ملقه پشقله و جانبازان با استعداد ۱۲۰ نیرو با فرماندهی سپاه عمل می‌کرد.^{۳۱}

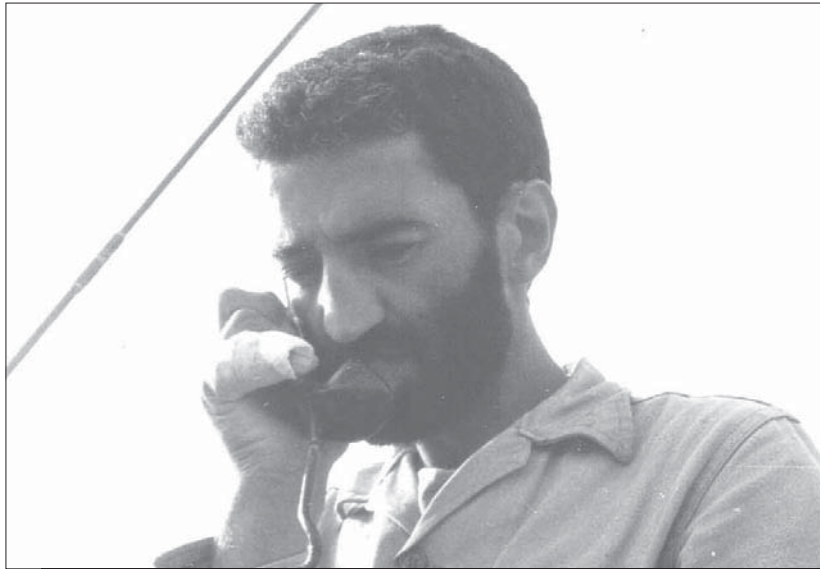
در ضمن، در طرح چنین پیش‌بینی شده بود که با اعزام چندین گروه عملیاتی به عمق خاک عراق، عقبه‌های دشمن نیز هم‌زمان با عملیات اصلی مورد تعرض قرار گیرند. بدین منظور، یک گروه به

استعداد ۲۰ نفر مأموریت داشت پل "کولوس" در پنجوبین را منهدم کند. همچنین یک گروه دیگر به استعداد ۴۰ تن عهده‌دار انفجار پل "زلم" در منطقه‌ای بین دو شهر سیدصادق و حلبچه بود. گروه دیگری نیز مأموریت انهدام توپخانه‌های دشمن را بر عهده داشت.^{۳۲}

شرح عملیات

عصر روز پنجشنبه، ۱۰ دی ۱۳۶۰ به همه نیروهای حاضر در منطقه مریوان - پاه اعلام آماده‌باش شد.

عصر روز پنجشنبه ۱۰ دی ۱۳۶۰ به همه نیروهای حاضر در منطقه مریوان - پاه اعلام آماده‌باش داده شد. نیمه‌شب خبر رسید عملیات به تعویق افتاده است؛ فرماندهی تیپ ۱۱۶ پیاده کوهستانی ارتش عراق به همه نیروهای خود آماده‌باش صددرصد داده بود.

احمد متوسلیان فرمانده سپاه مریوان

با شروع عملیات، نیروهای محور ملقه پشقله و جانبازان نیز موفق شدند اهداف خود را به سرعت تصرف کنند و وارد شهر طویله عراق شوند.^{۳۸} پس از این موفقیت، دشمن در این محور چند بار اقدام به پاتک کرد که با مقاومت نیروهای خودی به نتیجه‌ای نرسید.^{۳۹}

در محور پاوه، نیروهایی که از معبر وزلی وارد عمل شده بودند، حین عبور از کنار شهر نوسود برای عزیمت به ارتفاع سونی با عناصر ضدانقلاب درگیر شدند و در نتیجه، تعدادی از ضدانقلابیون کشته شدند و تعدادی نیز به اسارت درآمدند. در ادامه، اگرچه این نیروها با وجود هوشیاری دشمن توانستند هدف خود را تأمین کنند، فشارهای دشمن موجب شد این ارتفاع چندین بار دست‌به‌دست شود.^{۴۰}

در این میان، عدم سقوط ارتفاع کله هرات و حضور دشمن روی آن موجب شد با وجود موفقیت

در تاریخ ۱۳۶۰/۱۰/۱۲، رزمندگان خودی پس از اقامه نماز مغرب و عشا، به طرف اهداف تعیین شده حرکت کردند. حرکت رزمندگان در یک شب سرد زمستانی در منطقه‌ای کوهستانی و پوشیده از برف صورت می‌گرفت. سرانجام پس از چندین ساعت کوه‌پیمایی، عملیات در بامداد (ساعت ۶) روز ۱۳۶۰/۱۰/۱۲ با رمز مبارک "لااله الاالله، محمد رسول الله (ص)" آغاز شد. با شروع عملیات، صدای تکبیر و تیراندازی از سرتاسر ارتفاعات غرب اورامانات به گوش می‌رسید و ارتفاعات محورهای مریوان و پاوه - نوسود یکپارچه غرق در آتش و دود شده بود.^{۴۱} در جبهه غرب پاوه، رزمندگان به ارتفاعات مله‌گاه، پشقله، کل هرات، سونی هرات، روستای دزآور، دره گملی و بلندی‌های مشرف بر شهر طویله، یورش بردند و در جبهه مریوان هم نیروهای خودی تهاجم خود را از محور پنج‌قله و دامنه‌های ارتفاعات شنام و شرق شینگادور آغاز کردند.^{۴۲}

تحت تسلط نیروهای خودی بلندی کمتری نسبت به ارتفاعات اطراف تحت تسلط دشمن داشت، این امر فشار دشمن را مضاعف می‌کرد و امکان حفظ آن بسیار مشکل بود.^{۴۷} بنابراین، اگرچه دشمن در این پاتک‌ها متحمل خسارات سنگینی شد، کمبود توان خودی و جایگزین‌نشدن نیروهای تازه‌نفس، ادامه عملیات را غیرممکن کرد.^{۴۸}

متناسب با تحولات به‌وجودآمده در میدان نبرد، سرهنگ جمالی و محمد بروجردی فرماندهان ارشد نزاجا و سپاه، ناگزیر شدند اهداف مأموریت به واحدهای درگیر را تغییر دهند. بر همین اساس، مقارن ساعت ۱۰^{۴۹} روز دوازدهم دی‌ماه، به همه واحدهای درگیر ابلاغ شد مأموریت محول‌شده به آنها تغییر یافته است و آنها موظف‌اند مأموریت خود را گشتی - برون‌مرزی تلقی و پس از واردآوردن ضربات انهدامی به دشمن، در اسرع وقت، اقدام به عقب‌نشینی سراسری به مواضع خودی کنند.^{۵۰} با توجه به اینکه هدف جدید اعلام‌شده انهدام مواضع و تجهیزات دشمن بود، نیروهای خودی توانستند ضربات مؤثری بر دشمن وارد کنند؛ به‌طوری‌که انبار مهمات تیپ ۱۱۶ عراق در شهر طولیله عراق به‌دست نیروهای خودی منفجر شد و در ادامه پس از اطمینان فرماندهان از تخلیه محورهای عملیاتی در خاک عراق، فرمان اجرای آتش به واحدهای توپخانه و ادوات خودی اعلام شد که در نتیجه آن خسارات سنگینی بر تجهیزات نظامی دشمن در شهر خالی از سکنه طولیله وارد آمد.^{۵۱}

نیروهای خودی در طرفین این قله، مشکلاتی جدی در تأمین و تدارک نیروهای خودی ایجاد شود. کمبود نیرو نیز امکان ادامه عملیات را دچار مشکل مضاعفی کرده بود.^{۴۱}

در محور مریوان، نیروهای خودی قبل از رسیدن به پای اهداف، با تیراندازی و درگیری دشمن مواجه شدند. در معبر شنگادور اگرچه ۴ قله از ۵ قله این ارتفاع به تصرف درآمد، دشمن

با استقرار روی قله پنجم، تدارک و پشتیبانی نیروهای خودی را مختل کرده بود.^{۴۲}

یکی از مهم‌ترین اهداف تعیین‌شده در جبهه مریوان، نفوذ عمقی به دره تاور (دره تاریک) برای انهدام مواضع دشمن در اطراف شهر بیاره عراق بود. در این محور، نیروهای خودی ابتدا با یک پیشروی

سریع و عمقی از دره خطرناک و سوق‌الجیشی تاور عبور کرد،^{۴۳} اما در ادامه نیروهای این محور به‌دلیل تسلط و در نتیجه دید و تیر دشمن زمین‌گیر شدند.^{۴۴} در ادامه عملیات، دشمن با به‌کارگیری نیروهای احتیاط منطقه از جمله انتقال ۳ گردان از پنجوین و با استفاده از نیروهای گارد ریاست‌جمهوری، پاتک خود را از بعدازظهر روز اول عملیات آغاز کرد.^{۴۵} شدت حمله دشمن در محور جانبازان بود و با توجه به اینکه ارتفاعات

فرمانده وقت سپاه پاسداران، طی بازدیدی از جبهه اورامانات، به قدرت‌مدیریت بالا و کارآمدی و شایستگی متوسلیان و همت پی‌برد و پیشنهاد تأسیس یک تیپ مستقل را مطرح کرد و نبرد زمستانی محمد رسول الله (ص) زمینه‌ساز تشکیل تیپ ۲۷ محمد رسول الله (ص) به فرماندهی حاج احمد متوسلیان شد.

نتایج و دستاوردهای عملیات

از آنجاکه هدف عملیات مزبور، انهدام نیروهای عراقی، پاک‌سازی ضدانقلاب منطقه و تأمین امنیت شهرهای مرزی بود، رزمندگان ایران با وجود عبور از مرز بین‌المللی و ورود به خاک عراق که همراه با واردآوردن تلفات و صدمات شدید به آنها بود، در نقاط تصرف‌شده در داخل خاک عراق مستقر نشدند و به مواضع خود در

داخل ایران بازگشتند.

در عملیات محمد رسول‌الله^(ص) تلفات و ضایعات زیر بر دشمن وارد آمد:

- کشته‌شدن حدود ۱۰۰۰ تن، زخمی شدن ۴۵۰۰ تن و به‌سارت‌درآمدن ۱۹۱ تن از نیروهای دشمن؛ - انهدام ۱۵ قبضه توپ، ۶ قبضه خمپاره‌انداز، یک قبضه تفنگ ۱۰۶، ۴ دستگاه تانک و چندین دستگاه خودرو.^{۵۴}

عملیات محمد رسول‌الله^(ص) در حکم سنگ محکی بر مجموعه دستاوردهای تئوریک رزمی متوسلیان و همت تلقی می‌شود. آنان بعدها همین شیوه ابتکاری رزم را در دو عملیات بزرگ "فتح‌المبین" و "بیت‌المقدس" نیز به کار بستند.

- مناطق آزادشده در این عملیات عبارت بودند از: پاسگاه طویل، ارتفاع ملگان، ارتفاع پشقله، ارتفاع سمت چپ پاسگاه مرزی عراق و...^{۵۵} پس از پایان عملیات، فرماندهان نظامی نیز به تشریح نتایج و دستاوردهای آن پرداختند. در این راستا، فرماندهی وقت نزاجا سرهنگ علی صیاد شیرازی، این عملیات را چنین تشریح کرد: «این عملیات یکی از زیباترین عملیات در میان آن چند عملیات محدودی که داشتیم، بود. زمانش چقدر طول

دستور به عقب‌نشینی نیروها در آن شرایط را می‌توان تصمیمی درست و منطقی ارزیابی کرد؛ زیرا شرایط زمین پوشیده از برف و سرمای شدید هوا امکان سنگ‌گرفتن و تدارک سرپناه را در آن شرایط سخت از بین می‌برد و احتمال از بین رفتن عده بیشتری از رزمندگان را بر اثر سرمای شدید کوهستان افزایش می‌داد. از طرف دیگر، به دلیل نبود نیروی احتیاط تازه‌نفس، امکان تهاجم بر دشمن و عقب‌راندن آن وجود نداشت. بنابراین، باقی‌ماندن نیروها در آن وضعیت در مواضع دشمن که امکان تدارکات و پشتیبانی از آنها وجود نداشت، نتیجه‌ای جز افزایش تلفات نیروهای خودی را نداشت. بنابراین، خاتمه عملیات در شرایطی که ضرباتی بر دشمن وارد شده بود، به صلاح بود.^{۵۲}

پس از پایان عملیات، درگیری‌های پراکنده در طول خطوط جبهه عملیاتی ادامه داشت. صبح روز چهاردهم دی‌ماه، نیروهای تازه‌نفس دشمن (لشکر ۷ عراق) وارد منطقه شدند و با مشاهده ضربات واردشده به مواضع تیپ ۱۱۶ درصد برآمدند تا مواضع تصرف و تثبیت‌شده رزمندگان جبهه‌های مریوان و پاوه را باز پس بگیرند. از این رو، در جلسه مشترک میان ابراهیم همت و احمد متوسلیان، مقرر شد که ضمن توجیه فرماندهان واحدها و ترمیم خطوط دفاعی در ارتفاعات نوار مرزی مریوان پاوه، از گسترش دامنه تحرکات و پیشروی دشمن به سمت مواضع خودی ممانعت به عمل آید.^{۵۳} از این رو، نیروهای خودی با تشکیل خطوط پدافندی مانع از پیشروی نیروهای دشمن به سمت مواضع خودی شدند.

۹ متر بر زمین منطقه نشسته بود، به تصرف ما درآمد. قبل از آغاز عملیات از آنجا که سابق بر این هیچ راه تدارکاتی در منطقه وجود نداشت، ما مجبور شدیم برای تأمین تدارک نیروهای خودمان مهمات را به دوش کشیده و به ارتفاعات ببریم.^{۵۸}

پس از مدتی، سردار محسن رضایی فرمانده وقت سپاه پاسداران، طی بازدیدی از جبهه اورامانات، به قدرت مدیریت بالا و کارآمدی و شایستگی متوسلیان و همت پی برد و پیشنهاد تأسیس یک تیپ مستقل را مطرح کرد. به این ترتیب، نبرد زمستانی محمد رسول الله (ص) زمینه‌ساز تشکیل تیپ ۲۷ محمد رسول الله (ص) - سپاه فعلی محمد رسول الله (ص) - به فرماندهی حاج احمد متوسلیان شد.^{۵۹}

حجت‌الاسلام رفسنجانی نماینده امام در شورای عالی دفاع، نیز در توصیف و تحلیل این عملیات اظهار کرد:

«نیروهای ما برای تصرف شهرک طویله وارد عراق شده‌اند؛ نتوانستند هدف را تصرف کنند، ولی ضربه‌ای به دشمن وارد آورده‌اند و ۱۲۴ اسیر گرفته‌اند.^{۶۰} مرحله جدیدی از جنگ است. عراق و کشورهای حامی‌اش به وحشت افتاده‌اند.»^{۶۱} وی در تحلیل عملیات کوهستانی محمد رسول الله (ص) دو ویژگی عمده را برشمرد:

الف) ویژگی منحصر به فرد تاریخی

عملیات مزبور به مثابه "آغاز مرحله‌ای جدید در روند دفاع مقدس" تلقی می‌شود؛ خصیصه‌ای تاریخی که در میان مجموعه نبردهای پیروز لشکریان ایران

کشید؟ یک روز؛ یعنی ساعت شش و نیم صبح دوازدهم دی‌ماه سال ۶۰ آغاز و ساعت چهار بعد از ظهر همان روز تمام شد. ۱۳۲ اسیر گرفتیم. برآورد شد که دشمن حدود ۱۰۰۰ نفر کشته و زخمی داده... این عملیات خیلی زیبا بود. نیرو خیلی کم به کار گرفتیم، ولی از حداکثر عامل وحدت بین ارتش و سپاه استفاده کردیم...»^{۵۶}

فرماندهی جبهه پاوه یعنی حاج همت نیز که فرماندهی محور جنوبی عملیات (محور شمسی - طویله) را بر عهده داشت، پس از پایان عملیات، طی مصاحبه‌ای درباره دستاوردهای این نبرد اظهار کرد: «عملیات در مجموع بسیار خوب و هماهنگ انجام شد؛ به شکلی که از ۱۲ محور عملیاتی، ارتش عراق در ۷ محور شکست خورد و مناطق تحت اشغال دشمن در این هفت محور به‌طور کلی به تصرف ما درآمد. همچنین برادران ما توانستند به داخل شهر طویله عراق نفوذ کنند و ۳ تانک عراقی را منهدم کنند. مناطق آزاد شده در این عملیات عبارت‌اند از: پاسگاه طویله، ارتفاع مله‌گاه، ارتفاع پشقله، ارتفاع سمت چپ پاسگاه مرزی عراق و... طی این عملیات ارتش بعث ۱۰۰۰ کشته و زخمی و ۱۹۱ اسیر داده است.»^{۵۷}

حاج احمد متوسلیان نیز این عملیات را این‌گونه تحلیل کرد:

«در این عملیات قصد ما این بود که در منطقه غرب، جبهه‌ای علیه ارتش عراق باز شود تا بدین وسیله ارتباط نیروهای عراقی و خطوط دشمن را از جنوب به‌طرف شمال تجزیه و قطع کنیم. کم‌ارتفاع‌ترین قله‌های منطقه ۲۲۰۰ متر و بیشترین آن ۲۹۶۰ متر بلندی دارد. این ارتفاعات در فصل سرما در شرایطی که برفی به ارتفاع ۸ تا

ناهماهنگی میان نیروها در برخی از محورها.^{۶۶} از سوی دیگر، دستیابی نیروهای خودی در جبهه مریوان به ارتفاع توانیر و بخشی از مواضع دشمن در منطقه بیاره پس از طی مسافتی زیاد در بین برف و سرما و ورود رزمندگان جبهه نوسود به دروازه شهر طویل، از نظر تاکتیکی بسیار مهم بود و حکایت از توان رزمی و روحیه خوب رزمندگان داشت.^{۶۷} سقوط چندین پایگاه دشمن و فرار افراد آن، ضربه مهلکی بر روحیه نیروهای رزمی دشمن بود و سازماندهی نیروهایش را بهم ریخت؛ به طوری که برابر اطلاعات واصله، دشمن نیروهای جدیدی را با تجهیزات بیشتر وارد منطقه کرد.^{۶۸} بنابراین، می توان گفت که عملیات محمد رسول الله (ص) توانست جبهه جدیدی را در برابر ارتش عراق گشوده، آرایش و سازماندهی نظامی نیروهای دشمن را بهم بریزد. با درگیر شدن برخی از نیروهای دشمن در این جبهه، فشار دشمن بر جبهه جنوب کاهش یافت؛ از این رو، رزمندگان جبهه جنوب توانستند دستاوردهای عملیات طریق القدس را که به آزادسازی شهر بستان انجامید، به خوبی حفظ کنند.

عملیات محمد رسول الله (ص) نشان داد که فرماندهان آن - احمد متوسلیان و محمدابراهیم همت - در تفکر نظامی خویش، پیرو یک استراتژی مشخص و مجری یک تاکتیک ظریف و ابتکاری اند؛ استراتژی هجوم سراسری با اتکا به تاکتیک نفوذ نیروی شهادت طلب پیاده در عمق و عقبه خطوط دشمن. این طرح، در صورت فراهم آمدن لوازم و امکانات مادی مقتضی اجرای آن، شرط کافی

اسلامی طی شش ماهه دوم سال ۱۳۶۰، این عملیات را در جایگاهی بس رفیع قرار می دهد.

ب) ویژگی منحصر به فرد مقطعی

آیت الله هاشمی رفسنجانی، مهم ترین ویژگی مقطعی و دستاورد سیاسی عملیات محمد رسول الله (ص) را ایجاد رعب و وحشت در صفوف کادر رهبری رژیم متجاوز عراق و حامیان جهانی و منطقه ای دشمن برآورد کرد؛ هراسی که ناشی از به نمایش گذاردن اقتدار قوای مسلح انقلاب اسلامی برای نفوذی برق آسا به عمق مواضع دشمن در خاک اوست.^{۶۹}

ارزیابی عملیات و نتیجه گیری نهایی

این عملیات دارای نقاط ضعف و قوت مختلفی است. از جمله اشکالات و نقاط ضعف این عملیات می توان به این موارد اشاره کرد: کمبود تجهیزات و امکانات در جبهه مریوان و پاوه، کارشکنی های یک سری از عوامل نفوذی ضدانقلاب در تأمین مهمات و تجهیزات، کم تجربگی نیروهای بسیجی در جنگ کوهستانی و دست و پنجه نرم کردن با برف و سرمای شدید منطقه اورامانات،^{۶۳} تأخیر در اجرای طرح، مشکل تخلیه شهدا و مجروحان به دلیل کوهستانی بودن منطقه نبرد، انتخاب زمان نامناسب برای شروع حرکت یگان ها از پایگاه ها،^{۶۴} تأخیر و نرسیدن به موقع برخی نیروها، عدم شناسایی صحیح برای سرگروه ها، کمبود راهنما، آموزش ضعیف برخی نیروها از قبیل آموزش رزم شبانه، کوهنوردی و راه پیمایی^{۶۵} و

منابع:

۱. حسن دری: کرمانشاه در جنگ، (تهران اطلس راهنما-۷): مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، ۱۳۹۳، ص ۶۰.
۲. همان، ص ۶۴.
۳. همان.
۴. مجتبی جعفری، اطلس نبردهای ماندگار: عملیات نیروهای زمینی در هشت سال دفاع مقدس، (شهریورماه ۱۳۵۹ - مردادماه ۱۳۶۷)، تهران: نشر سوره سبز، ۱۳۸۷، ص ۶۹.
۵. در آن برهه، تک اصلی در بستان بود که از هشتم آذرماه ۱۳۶۰ آغاز شد و تا بیست و دوم همان ماه - به مدت ۱۴ شبانه‌روز- نبرد بی‌وقفه ادامه داشت.
۶. حسین بهزاد و گلعلی بابایی، همپای صاعقه؛ کارنامه عملیاتی لشکر ۲۷ محمد رسول الله (ص)، تهران: انتشارات سوره مهر، ۱۳۸۷، ص ۶۳.
۷. سند شماره ۷۸۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: گزارش عملیات محمد رسول الله (ص)، راوی: حسین اردستانی، ص ۲.
۸. بهزاد و بابایی، پیشین، ص ۷۵.
۹. گزارش ۸۷۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: گزارش اجمالی عملیات محمد رسول الله (ص)، راوی: حسین اردستانی، ص ۳.
۱۰. رضا رئیسی، همسفران؛ سرگذشت‌نامه معلم شهید محمدابراهیم همت، کنگره سرداران شهید تهران، ۱۳۷۶، ص ۷۶.
۱۱. بهزاد و بابایی، پیشین، ص ۷۵.
۱۲. سند شماره ۷۸۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، ص ۳.
۱۳. احمد پوراحمد، جغرافیای هشت سال دفاع مقدس، ج ۴، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس؛ (معاونت تحقیقات و مرکز اسناد)، ۱۳۷۴، ص ۳۷.
۱۴. جعفری، پیشین، ص ۶۹.
۱۵. مجله پیام انقلاب، سال سوم، شماره ۵۰.
۱۶. گزارش ۸۷۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، ص ۲؛ و سند شماره ۳۴۰۰، ۳۶۵۴، و ۳۶۵۱. پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص).
۱۷. سند شماره ۷۰۳۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
۱۸. همان.
۱۹. بهزاد و بابایی، پیشین، ص ۸۱.
۲۰. همان، ص ۸۰.
۲۱. علی عبدی بسطامی، عبور از سیروان، تهران: نشر صریح، ۱۳۸۵، ص ۴۳۳.
۲۲. سند شماره ۷۰۳۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
۲۳. سند شماره ۵۳۹۰۹ پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص).
۲۴. سند شماره ۳۶۵۱ و ۳۶۵۴ پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص).
۲۵. سند شماره ۳۴۰۰ پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص) مصاحبه با حاج احمد متوسلیان.
۲۶. بهزاد و بابایی، پیشین، ص ۸۳.
۲۷. همان، ص ۹۱.
۲۸. همان، ص ۹۳.
۲۹. همان، ص ۸۳.
۳۰. سند شماره ۳۶۵۳ پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص).
۳۱. سند شماره ۳۶۵۱ و ۳۶۵۵ پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص).
۳۲. سند شماره ۳۶۶۵ پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص).
۳۳. بهزاد و بابایی، پیشین، ص ۹۴.
۳۴. همان، ص ۹۵.
۳۵. همان، صص ۹۶-۹۷.
۳۶. همان، ص ۱۰۱.
۳۷. گزارش خبرنگار اعزامی امید انقلاب به منطقه عملیاتی نوسود، شماره ۲۴، ۲۶ دی ۱۳۶۰.
۳۸. سندهای شماره ۳۶۵۱، ۳۶۵۴، ۳۶۵۵، ۳۶۶۵، ۳۶۶۶، ۳۶۶۷، ۳۴۰۶ و ۳۴۰۷ پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص).
۳۹. سند شماره ۸۷۹، پیشین، ص ۵.
۴۰. سندهای شماره ۳۶۵۱، ۳۶۵۴، ۳۶۵۵، ۳۶۶۵، ۳۶۶۶، ۳۶۶۷، ۳۴۰۶ و ۳۴۰۷ پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص).
۴۱. همان.
۴۲. همان.
۴۳. بهزاد و بابایی، پیشین، ص ۱۰۲.
۴۴. سندهای شماره ۳۶۵۱، ۳۶۵۴، ۳۶۵۵، ۳۶۶۵، ۳۶۶۶، ۳۶۶۷، ۳۴۰۶ و ۳۴۰۷ پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص).
۴۵. عبدی و بسطامی، پیشین، ص ۳۸۴.
۴۶. همان.
۴۷. سند شماره ۸۷۹، پیشین، ص ۶.
۴۸. سندهای شماره ۳۶۵۱، ۳۶۵۴، ۳۶۵۵، ۳۶۶۵، ۳۶۶۶، ۳۶۶۷، ۳۴۰۶ و ۳۴۰۷ پ.ن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، نوارهای عملیات محمد رسول الله (ص).

